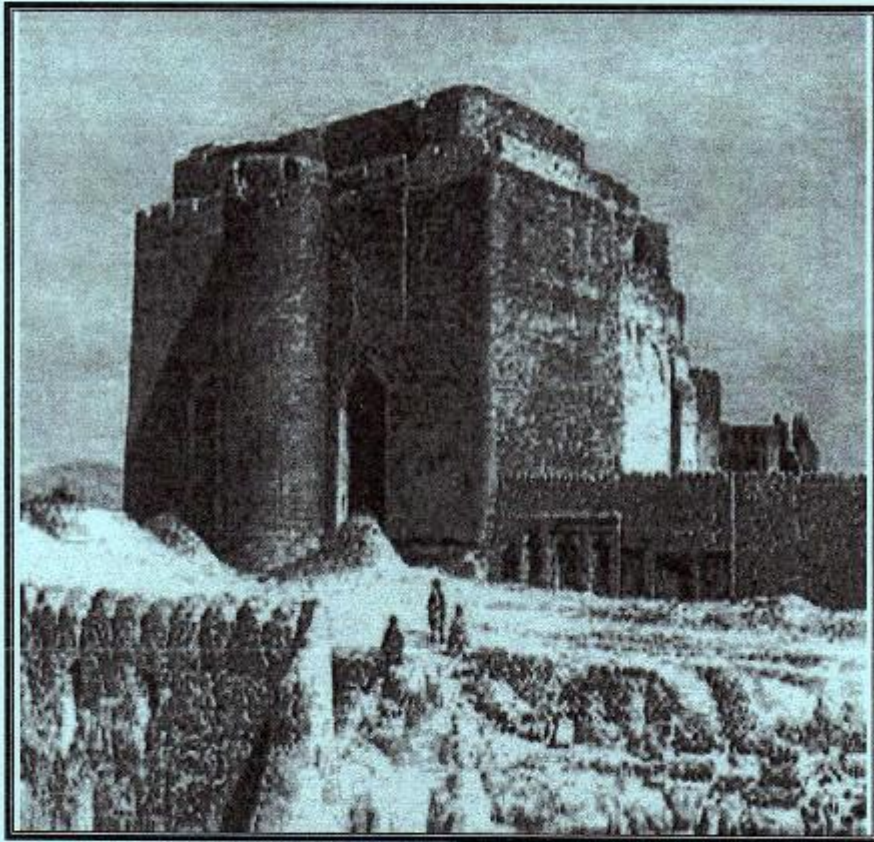

گونئی آذربایجان

سیاسی، اجتماعی، علمی، ادبی- بدیعی باغیمسز آلیق درگی

شهریور ۱۳۸۴

۱

گونئی آذربایجان

سیاسی، اجتماعی، علمی، ادبی، بدیعی درگی

باکی شهر یور ۱۳۸۴

صفویلرده آذربایجان تورکجه سی

آذربایجان تورکلری قدیم دؤورلردن بو یانا آذربایجاندا علاوه ایندیکی ایران، عراق، ترکیه و گونئی قافقازین اکثر یئرلرینده بعضا سیخ بعضا ایسه داغینیق شکیده یاشاییرلار. عمومیتله آدی چکیلن بؤلگه آذربایجانلیلارین تاریخی وطنی ساییلیر. بیر قایدا اولاراق شووینیستلر و غرضلی شخصلر آذربایجان گنرجکلیکلرینی پرده له مک ایسته سه لر ده سوندا بیر سیرا گنرجکلیکلری اعتراف ائتمگه مجبور اولموشلار. آنتی تورک مؤوقعیندن چیخیش ائتن محمدرضا شاعر ۱۳۲۶ هجری ایلینده یازدیغی "یحیی دربارہ زبان آذری" ادلی اثرین ۳۹-نجو صحیفه سینده یازمیشدیر: «بو گون ایرانین تقریباً ۲۲ میلیون نفوسونون قطعی اولاراق یازیدان چوخونو تورک دیللی ایرانلیلار تشکیل ائدیر»^۱.

همین مسئله یه دایر عؤمور بویو غرضلی آنتی تورک مؤوقعیندن چیخیش ائتن سید احمد کسروی ده سوندا اوز یالانلاریندان پشیمان اولاراق اعترافلاریندا یازمیشدیر: «ایران اهاالیسینین اکثری تورکنور، ایرانین تورک دیللی اهاالیسی قدیم تورکلرین اولادلاریدیر تورکلشمیش فارسلا رنگیل، بلکه اصلینده همین تورکلرین بیر سیراسی فارسلاشمیشدیرلار. ایراندان تورک دیلی محلی دیل یوخ صوم اولکده دیلیدیر. تورک دیلینین فارس دیلینه اوستونلویو انکار ائدیلمز حقیقتدیر»^۲.

لاکین بیر سیرا شووینیست و پان فارسیتلر رنالیقلارلا باریشا بیلمه ییب یا تحریقلره ال آتیرلار یا دا اوز دیللی و ادبیاتلاریندان چوخ فارس دیلی و ادبیاتینین چیچکنمه سینه خدمت گؤستره ن صفویلری تنقید ائتمگه توتورلار. گویا صفویلر فارس دیلی و ادبیاتینین تنزولونه سبب اولموشلار. حالبوکی همین تورک شاهلارینین ساراییندا فارسجا اولناراجا قیمتلی اثرلر یازیلیمیشدیر. اصلینده تورک دیلینین اهمیتی، اونون ایشلمه دایره سینین گنیشلگینی اؤرت باسدير انده بیلمه گن بنله شووینیستلر اغیزلارینا گله نی یارمیشلار. مثلا همین شخصلردن بیر ی گویا فارس دیلینین و ادبیاتینین تنزولونو صفویلرین تورک و شیعه چی اولمالاری ایله علاقه داریلره رک یازمیشدیر: «بو ایکی قروپ (تورکلر و شیعه لر) فارس دیلینی اوز دیللی حساب ائتمه دیکلری اوچون اونا مازاق گؤسترمیر، چیچکنمه سی اوچون چالیشمیردیلار. نتیجه ده فارس دیلی و ادبیاتی تنزوله اوغراد»^۳.

صفویلر دؤورونده نکهجه آذربایجاندا رنگیل بؤلگه ده انله جه ده بوتون ایراندان تورک فاکتور و اوز اهمیتینی ازاجیق گؤسترمک امکاتینیا مالیک اولموشدور. حتی پایتاختین «انگلتزه لی سنرلی قارداشلاری- شاه عباس - بیر قروپ فارس شیعه روحانیلرین پلاتی چرچیوه سینده»^۴

اصفهاندا کؤچورولمه سیندن سونرا دا تورک دیلینین عموم ایراندان نجه بؤیوک اهمیته مالیک اولماسینی بیر چوخ خارجی سیاحلار، دیپلوماتلار اوز اثرلرینده عکس ائتدیرمیشلر:

تورکیه تورکجه سینین ییلان ایتالیان سیاح پیتر و دلواله ۱۸ دئکابر ۱۶۱۷-نجی ایلده اصفهان شهریندن دوستو ماریو اسکویاتویا مکتوبوندا یازمیشدیر: «ایراندان عمومیتله فارسجا دانسان چوخ تورکجه دانیشیلیر خصوصیتله سارایدا و بؤیوک شخصلر اراسیندا... تورکجه دانیشماق ایرانلیلارین فارس دیلینه داها چوخ اهمیت و نرمه سیندن ایره لی گلمیر، اصلینده قوشون تمامیه تورک منشالی قیزیلباشلاردان عیارندیر. شاهین قوللوقچولاری و مامورلاری دا مختلف ملتلر دندیر. اولنار دا تورکجه دانیشیر و فارس دیلینی بیلیرلر. اونا گؤره شاه و مامورلاری دا قوشون و مختلف ایشلر اوزره تورکجه دانیشیرلار و نتیجه اعتقاری ایله بو دیل بوتون سارایدا قادینلار و باشقالاری آراسیندا یایلمیشدیر»^۵.

آلمانیالی حکیم ائنگلبرت کمپفر ۱۶۸۴-نجو ایلده ایسونچ سفیری و نماینده هنیی ایله بیرلیکده اصفهاندا گلمیش، بورادا اولدوغو ایللرده آذربایجان تورکجه سینین ایشلمه دایره سی ایله باغلی یازمیشدیر: «تورک دیلینین ایشلمه دایره سی سارایا و باشقا بؤیوک دایره لره دک یایلمیشدیر. هر بیر وظیفه لی و شخصیتلی انسانین تورکجه بیلمه مه سی گنرچکن بی ایریچیلیق ساییلردی»^۶.

فریدریک فن هلشتاین طرفیندن سفیرلیگه کاتبی کیمی روسیا و صفوی سارایینا گؤندریلمیش آلمانلی آدم اولناریوس یازیر: «تورک دیلی اصفهان ساراییندا او قدر اهمیته مالیک ایدی کی، نالیر حالدا فارسجا بیر سؤز انیشتمک اولوردو»^۷.

شوالیه ژان شاردن اوز سفرنامه سینده یازیر: «تورک دیلی قوشون و سارای دیلیدیر. قادینلار و کیشیلر محض تورکجه دانیشیرلار، خصوصیتله اعیان اشراف عائله لرینده»^۸.

آدم اولناریوس ینته یازیر: «فارسلار حدمیز مازاقلا تورک دیلینی اوگرنیردیلر»^۹.

آدم اولناریوس انله جه ده اصفهان ساراییندا سفیرلره و نرین قوناقلیقدا تورک دیلینین ایشلمه سینین بنله تصویر ائدیر: «ضیافت قورتاریقدا انیشک آغاسی باشی تورکجه دندی: آلا اله دنیه لیم، آلا اله و هامی آلا اله سؤزونو تکرار ائتدیلم»^{۱۰}.

صفوی دؤورونده اصفهاندا گلمیش سنر توماس هنرینرت یازمیشدیر کی او «همین سفرده قافقازدان گیلانا اورادان ایسه اصفهاندا گنتمیش، بول بویو شاهین قوشونو و اهاالی ایله علاقه ساخلامیشدیر، اولنارین هامیسینین دیلی تورکجه دیر و فارسجا بیلیرلر»^{۱۱}.

عینی زاماندا تورک دیلی مختلف طبقه لر آراسیندا انله یایلمیشدیر کی، دنمک اولار هامیسینین دیلی ایدی.^{۱۲}

صفوی دؤورونده آذربایجان تورکجه سینین فارس دیلینه تأثیرینی دریندن آراشدیران بؤیوک عالم زرینه زاده یازیر: «آذربایجان دیلی صفویلر دؤورونده مختلف خالقلار (آرمینلر، گورجولر، کوردلر، تاتلار، تالیشلار، فارسلا و سایر

(آراسیندا بین الخالق بیر دیل کیمی ایشلمیش و بو خالقلا منسوب اولان آدمالار اوز قارشیلیقلا علاقه لرینده بو دیلدن استفاده اندیردیله. بونلارین بعضیسی حتی آذربایجان دیلینده اثرلر ده یاراندیردی. »^{۱۲}

آذربایجان تورکجه سی صفویلردن سونرا دا چوخ بؤیوک ایشلمه دایره سینه مالیک اولموشدور. روس شاعری م. ی. لئرمونتف ۱۸۳۷ حجی ایله اوز دوستو یازیچی س. آ. رازنوسکییه مکتوبوندا یازیر: «روسیدان چیخاندان بری داغلاری اشدیم، شوئادا، قوبادا، شاماخیدا اولدوم. تاتارجانی (آذربایجان تورکجه سینلی) اؤگرنمگه باشلادیم. فرانسیز دیلی آروپادا واجیب اولدوغو کیمی بورادا و عمومیتله آسیادا بو دیل عینی درجه ده واجیبیدیر. »^{۱۳}

انله جه ده ۱۹-نجو عصرین بیرینجی یاریسیندا قفقازا گلیمیش و بیر مدت بورادا یاشامیش روس یازیچیلاریندان لئرمونتوف ، بنستورنو، مارلینسکی، شرقشوناسلاردان پروفور م. لازاروو آذربایجان دیلینین نه اینکی قفقازدا حتی یاخین شرقده صوملی انسیت واسطه سی اولدوغونو قید اتمیشدیرلر.^{۱۴}

آذربایجان تورکجه سی ایراندا خصوصیله صفویلر دؤورو قید اولوندوغو کیمی اهمیته مالیک اولمقلا یاتاشی فارس دیلینده ده چوخ بؤیوک تاثیر گؤستریمیشدیر. جون پیزی یازیر: «اسلام تبلیغاتچیلارینین دیلی یعنی عرب دیلی فارس دیلینده تاثیر گؤسترمه سی تعجب دوغورمایا بیله. بنله ایکنه تورک دیلینین آرتان نوفونو گؤستریر کی، بو دیل محلی دیل دگیل و فارس دیلینده چوخ بؤیوک تاثیر گؤستریمیشدیر. »^{۱۵}

فارس دیلینده ایشله ن طغار (تاخیل)، کشمش (کیشمیش)، کاکوتی (ککلک اوتو)، قشق (قاتیق)، قوروت، آغز (اغیز)، قاب، قاشیق، قازغان (قازان)، قالی، ترغو (دارایی)، چاقو، قیچی و... انله جه ده ایکنه دفعه صفویلر طرفیندن تطبیق اندیلن سیلاحلارین چوخو آذربایجاندا حاضریرلاندیغی اوچون توپ، توفنگ، چاخماق کیمی سوزلر فارس دیلینده کتچیمیشدیر... آذربایجانلیلارلا فارسلا رین قارشیلیقلا علاقه سینلی آذربایجانلیلارلا خاص اولان و فارس دیلینده ایشله ن نئمک آدلاریندا او جومله دن شیشلیک، دلمه، قیمه، کماج (کوماج)، پخه (پوخا)، آش و سایر ده گؤرمک مومکوندور. »^{۱۶}

ح. زرینه زاده « فارس دیلینده آذربایجان سوزلری - صفویلر دؤورو » آدلی اثرینده فارس دیلینده ایشله ن آذربایجان سوزلرینین چوخ دریندن و علمی شکیلده آراشدیریپ و همین اثرین ۶۷-نجی صحیفه سینده یازیر: « حسابلادیغیمیزا گؤره ۴۰۰ سوزدن تخمینا ۲۷۵-ی صفویلر دؤورونده فارس دیلینده کتچیمیشدیر. »^{۱۸}

۱-چروفور زهتابی « ایران تورکلرینین اسکي تاريخي » ۱-حجی جلد، تیریز ۱۹۹۹، صحیفه ۹

۲-سوزوموز و خط سوم سائتی انله جه ده «العرفان» ژورنالی جلد ۸ نمره ۲-۲-۵-۲۰۱۹۹۲ و ۱۹۹۳

۳-«جهانگشای خاقان (تاریخ شاه اسماعیل)» تالیف ۹۶۸-۹۵۵ هجری، مقدمه و علاوه لر: دکتر الله تکا مضطر، فارس دیلی اوزره -اسلام آباد ۱۹۸۶، صحیفه ۹ ایران و پاکستان تحقیقات مرکزی

۴- حمید دیباغی « صفوی شاهلاریندان اوچ آذربایجان تورکجه سینده مکتوب » صحیفه ۱۴

۵-« تریبون » ژورنالی نمره ۴ ایسونج قیش ۱۹۹۹، صحیفه ۷۴

۶-« وارلیق » ژورنالی سای ۳-۸۲، تهران ۱۳۷۰ صحیفه ۱۶

۷-۷۵ « تریبون » ژورنالی نمره ۴ ایسونج، قیش ۱۹۹۹، صحیفه

۸-« تریبون » ژورنالی نمره ۴ ایسونج، قیش ۱۹۹۹، صحیفه ۷۵

۹- « وارلیق » ژورنالی سای ۲-۱۰۹، ۳-۱۱۰، تهران ۱۳۷۷ صحیفه ۱۹

۱۰- « تریبون » ژورنالی نمره ۴ ایسونج، قیش ۱۹۹۹، صحیفه ۷۵

۱۱- حمید دیباغی « صفوی شاهلاریندان اوچ آذربایجان تورکجه سینده مکتوب » صحیفه ۱۸ و سوزوموز سائیتی

۱۲- « وارلیق » ژورنالی سای ۲-۱۰۹، ۳-۱۱۰، تهران ۱۳۷۷ صحیفه ۱۹

۱۳-ح. زرینه زاده « فارس دیلینده آذربایجان سوزلری (صفوی دؤورو) » آکادئمی نشریاتی-باکی ۱۹۶۲، صحیفه ۵۲

۱۴- م. ی. پولنویس سایر انیبن ساچینتی، ت. ۱۷ پیسوک س. آ. رازنوسکومو آت ۱۹۲۰ صحیفه ۵۲۲-۵۲۴

۱۵-ح. زرینه زاده « فارس دیلینده آذربایجان سوزلری (صفوی دؤورو) » آکادئمی نشریاتی-باکی ۱۹۶۲، صحیفه ۵۲

۱۶- « وارلیق » ژورنالی سای ۲-۱۰۹، ۳-۱۱۰، تهران ۱۳۷۷ صحیفه ۲۰

۱۷- « شمش تبریز » قزنتی، تبریز، سای ۹۵، « فارس دیلینده آذربایجان سوزلری »

۱۸- ح. زرینه زاده « فارس دیلینده آذربایجان سوزلری (صفوی دؤورو) » آکادئمی نشریاتی-باکی ۱۹۶۲، صحیفه ۶۷